

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-03>
УДК 94(399.7)(=827)«045/055»

Максим Стюфляєв

магістр історії

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: stuflyaev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6690-8762>

Марія Стаднік

аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна

Email: st_marie@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4889-0965>

**ДОВГЕ МЕКСИКАНСЬКЕ ПАНУВАННЯ:
НОВИЙ ПОГЛЯД НА ВІДНОСИНИ ТЕОТІВАКАНА З ТІКАЛЕМ,
ЦІБАНЧЕ ТА ІНШИМИ ЦАРСТВАМИ МАЙЯ
ВІД СЕРЕДИНИ V ДО СЕРЕДИНИ VI СТОЛІТЬ**

Як цитувати: Стюфляєв, М., Стаднік, М. Довге мексиканське панування: новий погляд на відносини Теотівакана з Тікалем, Цібанче та іншими царствами майя від середини V до середини VI століть. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 65, 2024, с. 51–83. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-03>

How to cite: Styulyaev, M., Stadnik, M. A Long Mexican Dominance: A New Look at the Relations of Teotihuacan with Tikal, Dzibanche, and Other Maya Kingdoms between Middle 5th and Middle 6th Centuries. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 65, 2024, pp. 51–83. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-03> (In Ukrainian)

© Стюфляєв М., Стаднік М., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

У цій статті ми звернулися до проблеми, яка залишається однією з найбільш цікавих, дискусійних та складних при вивченні історії цивілізації Мезоамерики в ранню класичну добу. Представлені аргументи, на наш погляд, доводять, що зверхність Теотівакана над Тікалем та іншими містами майя була довшою і глибшою, аніж традиційно вважається. Написи з різних городищ Петену (стела 40 з Тікаля, стела 16 з Ель-Перу, стела 22 з Вашиактуна) та розписи Темітли дозволяють зробити висновок: популярна в історіографії теза про конфронтацію Тікаля з Теотіваканом у другій половині V ст. не має надійних підстав. Наш аналіз ієрогліфічних текстів на одвірку 37 з Йашчілана та на монументах з Педрас-Неграса й Тоніни показав, що принаймні до 508 р. царі Тікаля залишалися васалами або союзниками мексиканської імперії. Запропонована на підставі таких свідчень концепція довгого панування Теотівакана безпосередньо впливає на наше розуміння тих переломних подій, які в середині VI ст. визначили дальший хід історії майя класичної доби. Мається на увазі послаблення Тікаля та піднесення канульських царів. Деякі непрямі докази дозволяють припустити, що в епоху домінування Теотівакана Тікаль і Цібанче були союзниками та представляли інтереси мексиканської метрополії кожен у своєму регіоні. Проте в середині VI ст. Теотівакан зіткнувся зі значними внутрішніми труднощами і більше не міг контролювати далекую периферію. Як наслідок, у низинах майя виник вакуум верховної влади. Правителі як Тікаля, так і Цібанче спробували посісти вакантне тепер місце гегемона і майже одночасно прийняли найвищий у політичній ієрархії майя титул калоомте¹, котрий між 378 та 518 рр. належав виключно мексиканським чужинцям. Їхня конкуренція за лідерство зруйнувала стабільний політичний порядок і призвела до низки спустошливих війн.

Ключові слова: Мезоамерика, майя класичної доби, Теотівакан, ієрогліфічні тексти, іконографія, політична історія, історія мистецтв, історія стародавнього світу, історія Америки.

В історії Доколумбової Мезоамерики знайдеться небагато тем, що збуджували б настільки жвавий інтерес і спричинили до такої поляризації поглядів, як проблема контактів імперії Теотівакана з розташованими приблизно за 1 000 км на схід від неї царствами майя класичної доби¹. Суперечки стосовно ролі мексиканського

¹ Історію Мезоамерики від виникнення там перших цивілізацій і до завоювання регіону іспанськими колонізаторами прийнято ділити на три великі доби: докласичну, класичну та посткласичну. Класична доба відповідає приблизно 250–1000 рр. н. е. і, своєю чергою, поділяється на ранню (250–600 рр.), пізню (600–830 рр.) та термінальну (830–1000 рр.) фази.

чинника в становленні та розвитку цивілізації майя не вщухають десятиліттями (Stuart 2000, 467–490; Braswell 2003; Canuto, Auld-Thomas, Arredondo 2020; Stuart 2024)². Нещодавні археологічні відкриття підтвердили, що зв'язки між обома частинами Мезоамерики були двосторонніми й комплексними (Sugiyama et al. 2020; Houston et al. 2021). Водночас різні аспекти та етапи цих відносин дотепер вивчали вкрай нерівномірно. Увага дослідників здебільшого зосереджувалася на подіях, пов'язаних із війною 378 р., або подорожі першого царя Копана К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' до Центральної Мексики. У цій роботі ми натомість торкнемося інших важливих питань: як довго тривало політичне домінування Теотівакана в низинах майя³ і які наслідки мало його завершення?

Руїни міста Теотівакан лежать у долині Мехіко, неподалік від нинішньої мексиканської столиці. За часів найбільшого піднесення, приблизно в 350–550 рр., на його території, згідно з різними оцінками, мешкало від 100 до 200 тис. осіб (Cowgill 1997, 133). Сьогодні в цілому світі Теотівакан відомий насамперед завдяки своїм храмам — так званім «Піраміді сонця» і «Піраміді місяця». Перша сягала 75 м заввишки та майже 225 м завширшки і вважається найбільшою пірамідальною спорудою Нового світу. Окремо варто згадати також «Піраміду пернатого змія», зведену між 150 і 250 рр. На думку Карла Таубе, вона була пов'язана з культом «Змія війни», відомого в землях майя під іменем Вашаклахуун-Убаах-Чана (Taube 2000a, 270–271).

Досить швидко Теотівакан утвердив свою владу над долиною Мехіко і навколишніми територіями сучасних мексиканських штатів Ідальго, Тласкала, Пуебла, Морелос. У цьому ядрі склалася особлива цивілізація, що її торговельний, ідеологічний та політичний вплив

² Під умовною назвою «мексиканці» в історичній літературі прийнято об'єднувати численні народи, що мешкали на території теперішньої Центральної Мексики і в різний час визнавали політичну зверхність Теотівакана, держави тольтеків та Ацтекської імперії.

³ Територія розселення майя поділяється на Тихоокеанське узбережжя, гірську і низинну зони. Розквіт класичної цивілізації був пов'язаний насамперед із низинами (див. детальніше: Styuflyayev 2023, 34–35).

відчувався на всьому обширі Мезоамерики від північних районів Мексики до гватемальських гір і від узбережжя Тихого океану до Мексиканської затоки. Економічна міць Теотівакана значною мірою ґрунтувалася на мережі торговельних контактів, однак його вплив поширювався не тільки мирними засобами.

Хоча «місто богів» лишило глибокий слід в історії Мезоамерики, воно досі приховує від дослідників чимало своїх таємниць⁴. Тривають, наприклад, дискусії щодо того, належала верховна влада у Теотівакані одному монарху чи групі осіб (Cowgill 1997, 151–156). Майже нічого невідомо про перебіг внутрішньої політичної боротьби. Наші уявлення про відносини мексиканської метрополії із залежними територіями також здебільшого надто загальні. Головна причина браку конкретної інформації криється в тому, що писемність Теотівакана поки не дешифровано і взагалі від цієї культури лишилося дуже мало текстів (Taube 2000b). Тож нині епіграфісти покладають великі надії на царські написи майя, адже в цих джерелах неодноразово згадуються Теотівакан та його правителі.

Дебати про природу контактів майя класичної доби із Центральною Мексикою почалися ще в першій половині ХХ ст. Важливою подією стало відкриття типових елементів культури Теотівакана в різних городищах, розташованих у регіоні Петен і за його межами⁵. Наприклад, у Вашактуні, Тікалі, Копані та інших містах було знайдено мексиканську за формою і стилем ранньокласичну елітну кераміку. Вплив Теотівакана помітний також в архітектурі, але найбільш виразних форм набув у монументальній скульптурі майя. Численні царські пам'ятки (стела 32 з Тікаля, стела 11 із Йашхи тощо) містять портрети осіб, вбраних і озброєних на мексиканський лад. Окрім того, майя використовували зелений та сірий обсидіан, видобутий

⁴ У перекладі з мови науа (ацтеків) назва Теотівакан означає «Місце, де народилися боги».

⁵ Петен — історична область, яка охоплює територію однойменного департаменту в Гватемалі, а також південний схід мексиканського штату Кампече, південно-західну частину Кінтана-Роо, схід Табаско та Західний Беліз. Ядро цивілізації майя класичної доби.

на родовищах, розташованих у Центральній Мексиці (Beliaev 2003). З другого боку, в самому Теотівакані археологи виявили уламки парадної кераміки майя, а також рештки різнокольорових розписів, в яких було поєднано місцеві та майяські мистецькі елементи (Sugiyama et al. 2020).

Які саме відносини пов'язували Тікаль чи Копан з далеким Теотіваканом? На це питання археологи й дослідники писемних джерел давали свого часу дуже різні відповіді. Ще у 1960-х рр. епіграфістка Тетяна Проскуракова, проаналізувавши написи на монументах із Тікаля, дійшла висновку, що 378 р. туди прибула армія чужинців, яка скинула з престолу попереднього *мутульського* царя і замінила його своїм ставленцем (Proskouriakoff 1993, 7–10)⁶. Однак численні опоненти Проскуракової поставили під сумнів імовірність військового вторгнення Теотівакана в Петен. Вони шукали інше пояснення появи мексиканських елементів в архітектурі й мистецтві майя. Андреа Стоун, наприклад, вважала, що майяська еліта, прагнучи зміцнити свою владу і дистанціюватися від підданих, пристосувала до власних потреб символи престижної чужинницької ідеології (Stone 1989). За такої інтерпретації вплив Теотівакана проявився не у підкоренні чи політичному домінуванні, а в створенні культурних зразків, адаптованих правителями майя.

Палка полеміка між прихильниками двох протилежних підходів триває навіть сьогодні, проте поступово більшість фахівців відходить від негнучких моделей і пошуку простих відповідей. Наразі очевидно, що відносини майя з Теотіваканом не зводилися лише до завоювання або ідеологічних запозичень. Це були складні двосторонні контакти, в межах яких можна розрізнити і торговельно-економічний, і політичний, і культурний аспекти. Якщо вести мову про ідеологію, то численні царські династії майя пам'ятали про своє походження з Теотівакана в часи, коли сама метрополія вже давно занепала, і справді використовували мексиканську символіку задля

⁶ Царі майя відрізнялися один від одного особливими династичними титулами, що їх у науковій літературі прийнято називати «символічними ієрогліфами». Зокрема, у Тікалі панували «Священні Мутульські Владарі» (див. детальніше: Styuflyayev 2023, 38–41).

обґрунтування власної легітимності (Stuart 2000, 498–501). Водночас ієрогліфічні тексти з Тікаля, Копана, П'єдрас-Неграса та інших міст свідчать, що від кінця IV до початку VI ст. Теотівакан відігравав провідну роль у політичному житті низки царств низинної зони.

Активні контакти майя із Центральною Мексикою розпочалися задовго перед 378 р. і набували різних форм залежно від конкретних обставин (Canuto, Auld-Thomas, Arredondo 2020, 376–384). Є підстави вважати, що принаймні деякі царства Петену опинилися у сфері впливу могутньої мексиканської імперії ще в першій половині IV ст. Правитель Теотівакана Хац'оом-Куї був одружений із царівною з Тікаля, а династичними шлюбами у Мезоамериці часто закріплювали політичне домінування (Martin 2020, 183–190). Однак невдовзі відносини між колишніми союзниками зіпсувалися. Після 350 р. в Теотівакані було зумисне знищено фрески, що містили елементи майяського мистецтва. Приблизно тоді ж кількох вельмож майя, імовірно, принесли у жертву богам Теотівакана — їхні тіла археологи виявили під «Пірамідою місяця» (Sugiyama, López Luján 2007, 132–138; Sugiyama et al. 2020, 165).

Причини конфронтації наразі невідомі, але вона змінила хід історії майя. Наприкінці літа 377 р. Хац'оом-Куї відправив на підкорення царств Петену сильне військо, очолюване полководцем Сіхйах-К'ахк'ом — імовірно, близьким родичем мексиканського імператора. 17 січня 378 р. завойовники прибули до Тікаля і того ж дня тамтешній цар Чак-Ток-Іч'аак II помер. Напевно, його вбили чужинці. Прибуттю Сіхйах-К'ахк'а сучасники надавали величезного значення: цю подію згадано одразу на двох монументах з Тікаля і сусіднього Вашактуна, а також на фресках Ла-Суфрікаї. Дієсловом *huli*, 'прибув', у цьому разі лаконічно позначили не звичайний візит, а переворот (Stuart 2000, 477–480; Martin, Grube 2008, 29–30).

Прягих нащадків Чак-Ток-Іч'аака II, якщо такі були, усунули від влади, а на трон посадили обранця переможців. 14 вересня 379 р. новим царем Тікаля став Йаш-Нуун-Ахіін I, малолітній син Хац'оом-Куїя і *мутульської* царівни Іш-Унен-К'авііль. Сіхйах-К'ахк' здобув натомість верховну владу над значною частиною Петену.

На «Маркадорі» з Тікаля⁷ він названий «правою та лівою рукою Хац'оом-Куйя», отже, напевно, представляв в області майя інтереси цього мексиканського владаря і здійснював опіку над Йаш-Нуун-Ахіном I (Stuart 2000, 479, 487; Biro 2011, 77–78; Beliaev, Galeev, Vepretskii 2016, 167–170).

Головним наслідком війни 378 р. стала трансформація політичного режиму в Петені. В останній чверті IV ст. в багатьох містах регіону відбулася зміна династій. Певно, завойовники повсюди утвердили лояльних до себе царів, як це сталося в Тікалі. Сіхйах-К'ахк' і Хац'оом-Куй фігурують у сучасних тим подіям написах як сюзерени владарів майя. Перший іменувався *калоомте'* або «західним К'авіілем», а другий «західним *калоомте'*»⁸. Титул *калоомте'* вважався найвищим у політичній ієрархії майя і за значенням може порівнюватися із європейським відповідником «імператор» (див. далі). Сіхйах-К'ахк' став особливо помітною постаттю — його ім'я наявне на монументах із багатьох городищ у Петені та за межами цієї області. Втім, про будь-яких спадкоємців видатного воєначальника ми нічого не знаємо. У текстах він не має жодного «емблемного ієрогліфа», а отже, так і не заснував власної династії. Після смерті Сіхйах-К'ахк'а провідними союзниками Теотівакана, напевно, стали правителі Тікаля, пов'язані із Хац'оом-Куйем та його нащадками родинними узами (Martin 2003, 11–17; Beliaev 2003). Так чи так, Теотівакан розташовувався надто далеко від земель майя, тому не міг безпосередньо управляти ними (Canuto, Auld-Thomas, Arredondo 2020, 394). Імперії довелося спиратися на місцевих владарів, котрі сплачували чужоземному зверхнику данину та виконували інші повинності.

⁷ «Маркадор» — умовна назва незвичайного монумента, який за формою являє собою кам'яну копію увінчаної пір'ям бойової корогви. Майже ідентична пам'ятка відома в Теотівакані, проте від мексиканських аналогів «Маркадор» з Тікаля відрізняється вирізьбленим на ньому довгим ієрогліфічним написом майя (Grube, Martin 2000, 74).

⁸ На різьбленій кістці МТ34 Сіхйах-К'ахк' названий «західним *калоомте'*», тобто носить титул, який зазвичай належав Хац'оом-Куйю. Втім, у цьому разі ми маємо справу з пізнім ретроспективним текстом VIII ст., коли ієрархічні відмінності між двома чужинцями могли вже не мати такого великого значення.

Важливою формою демонстрації лояльності до нового режиму стали тривалі подорожі царів майя у Центральну Мексику. Там васали «західних *калоомте*» отримували символи влади, що легітимізували їхній статус як законних правителів. На нашу думку, цю практику започаткували коронацією Йаш-Нуун-Ахііна I, яка, згідно з текстом стели 31 із Тікаля (блоки F14-E15), сталася в місцевості *Війнте'наах*. Топонім *Війнте'наах* був одним із позначень Теотівакана в написах майя (Fash, Tokovinine, Fash 2009, 212–220; Estrada-Belli, Tokovinine 2016, 159–161). На «Маркадорі» Сіхйах-К'ахк' названий «особою з *Війнте'нааха*», тобто він походив із цього місця (Beliaev, Galeev, Verpretskii 2016, 169). Там же до переселення в Тікаль перебував і Йаш-Нуун-Ахіін I.

На кістці MT35 із поховання *мутульського* владаря Хасав-Чан-К'авііла I сказано, що 27 грудня 378 р. Йаш-Нуун-Ахіін I «спустився з *Війнте'нааха*». Зазвичай вважається, що того дня мексиканський царевич вирушив із Теотівакана в Тікаль (Stuart 2000, 508, п. 9; Martin 2020, 407, п. 18; Stuart 2024, 36)⁹. Якщо так, то його коронація мала відбутися уже в низинах майя, хоча на стелі 31 місцем дійства названо *Війнте'наах*. Бажаючи пояснити очевидні суперечності, Саймон Мартін припустив, що у випадку стели 31 під *Війнте'наахом* мали на увазі храм Тікаля, який копіював однойменну споруду-прототип із Теотівакана (Martin 2020, 241–242). На наш погляд, така плутанина малоімовірна. Деякі пізньокласичні храми майя справді імітували символіку Теотівакана, але на той час від колишньої слави великого міста лишився тільки спогад (Stuart 2000, 495–498; Taube 2004). За ранньої класики згадки про *Війнте'наах* зазвичай безпосередньо стосувалися Центральної Мексики. До того ж написи не дають підстав ототожнювати «спуск» Йаш-Нуун-Ахііна I із початком його мандрівки в Тікаль. Як син мексиканського імператора Хац'оом-Куйя, хлопчик, вочевидь, народився у Теотівакані. 27 грудня 378 р. він залишив рідне місто, але у вересні наступного року повернувся. Залишається з'ясувати, куди й навіщо подорожував Йаш-Нуун-Ахіін I?

⁹ У мові ієрогліфічної писемності майя «спуститися звідкись» часто означало залишити названу місцевість, а «піднятися кудись» — прийти на нове місце.

Ми поділяємо точку зору Олександра Токовініна, що «спуск» Йаш-Нуун-Ахііна I з *Вінте'наах* і зафіксоване на стелі 31 «підняття» туди ж — це докоронаційні обряди, які виконав юний царевич (Tokovinine 2020, 264–265), проте можемо запропонувати власне бачення деталей процесу. Найкращою аналогією до випадку, котрий нас цікавить, є ритуали ініціації принців майя, докладно описані в текстах VII ст. із Паленке та Ла-Корони (Stuart 2006, 130; Polyukhovych 2012, 136; Davletshin, Vepretskii 2023). Їхня суть зводилася до того, що спадкоємці престолу вирушали в певне захищене й огорожене стіною місце, де залишалися на довгий час в ізоляції. Тривалість ініціації різнилася, але зазвичай прив'язувалася до календаря: важливих позицій Довгого рахунку або 260-денних циклів *цольк'іна*. У Ла-Короні обряд тривав 520 днів, тобто рівно два 260-денні цикли (Davletshin, Vepretskii 2023, 58–66). Під цим оглядом важливо зауважити, що між «спуском» Йаш-Нуун-Ахііна I та його коронацією минув 261 день, приблизно один *цольк'ін*. Дата «підняття» царевича назад у *Вінте'наах*, імовірно, записана на стелі 31 з помилкою. Ми вважаємо, що він повернувся до «міста богів» за два дні перед коронаційною церемонією. Отже, воцаріння нового правителя Тікаля відбулося у Центральній Мексиці, а в область майя його відправили дещо пізніше, дочекавшись стабілізації становища в Петені.

Коронація Йаш-Нуун-Ахііна I у Теотівакані створила прецедент, який намагалися наслідувати інші царі майя. Приблизно на пів століття пізніше, 7 вересня 426 р., засновник династії Копана К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' «взяв К'авііля» у *Вінте'нааху* (Schele 1992; Stuart 2004, 227–240). Взяття скіпетра із зображенням бога блискавки К'авііля традиційно було одним з етапів церемонії воцаріння владарів майя (Martin 2020, 110–111). К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' походив із Караколя, проте, отримавши легітимацію у Теотівакані, не повернувся на батьківщину. Замість цього він оселився в Копані, де й почав правити (Stuart 2007a). Імовірно, вагому роль у його переселенні на південно-східну периферію низин майя відіграв Тікаль. Правителі Караколя в той час були васалами та, напевно, родичами *мутульських* царів

(Looper, Polyukhovych 2016, 4–5). Отже, посприявши утвердженню в Копані свого союзника, Тікаль значно розширив межі власного впливу.

В історії відносин майя із мексиканською імперією дослідникам ще належить прояснити чимало темних місць. Зокрема немає єдиної думки стосовно того, як довго Тікаль залишався в орбіті впливу Теотівакана. Популярним є уявлення, відповідно до якого домінування чужинців було порівняно коротким і тривало близько шістдесяти років (Biro 2011, 81; Stuart 2024, 121). Такі висновки базуються на поступовому зменшенні ознак прямої мексиканської присутності в Тікалі. У перші десятиліття після завоювання загарбники діяли жорстоко й агресивно, як це властиво окупаційним режимам: пам'ять про минуле намагалися знищити, давні монументи розбивали або переносили на околиці (Martin 2000, 57–59). На стелі 4 з Тікаля Йаш-Нуун-Ахііна I зображено як типового чужинця, вбраного на мексиканський лад (див. іл. 1). Проте вже за правління наступного царя Сіхйах-Чан-К'авііля II (411–456) було взято курс на примирення обох традицій. Найкращим втіленням нової політики вважається датована 445 р. стела 31 з Тікаля — монумент, на якому місцевого царя показано, з одного боку, нащадком Хац'оом-Куйя, а з другого, — законним спадкоємцем старої династії, що правила перед прибуттям Сіхйах-К'ахк'а (Martin, Grube 2008, 34–35) (див. іл. 2 та 3).

У роки панування Сіхйах-Чан-К'авііля II та його сина й наступника К'ан-Кітама (458–485) Тікаль перебував на піднесенні. Свідченням цього є активне будівництво нових храмів і створення таких шедеврів монументальної скульптури, як стели 31 та 40 (Martin, Grube 2008, 35–37; Guenter 2002, 26–27). Політичний вплив *мутульських* владарів, зміцнений завдяки династичним шлюбом, поширювався на більшу частину Центрального й Східного Петену та інші області. Зростання могутності Тікаля вело до досягнення ним більшої самостійності і позначилося на відносинах із Теотіваканом. Зменшення чужоземного впливу помітне у рештках матеріальної культури, іконографії стел та змісті написів. Наприклад, хоча гробниця Сіхйах-Чан-К'авііля II, відома нині як «Поховання 48», має багато спільних рис із усипальнею

його батька Йаш-Нуун-Ахііна I, там лишили значно менше предметів, виконаних у мексиканському стилі (Martin, Grube 2008, 35). Тенденція продовжилася і посилилася за часів К'ан-Кітама. На стелі 40, встановленій у 468 р., він ще вдягає мексиканського мозаїчного шолома, але на пізнішій стелі 9 показаний уже як типовий владар майя (порівн. іл. 4 і 5). З ієрогліфічних текстів, створених наступниками Сіхйах-Чан-К'авіля II, також зникають явні згадки про Теотівакан чи підлеглий статус *мутульських* царів.

Як інтерпретувати ці зміни? В літературі поширена точка зору, що у другій половині V ст. Тікаль здобув незалежність від Теотівакана. Стенлі Гюнтер навіть припустив, що близько 470 р. К'ан-Кітам став ворогом мексиканської імперії. Такий поворот дослідник спробував пов'язати із внутрішньою боротьбою у самому Теотівакані (Guenter 2002, 24–26). Дмитро Беляєв також говорить про «остаточний розрив» Тікаля з Теотіваканом і в різних своїх дослідженнях датує цю подію правлінням К'ан-Кітама або його сина і спадкоємця Чак-Ток-Іч'аака III (485–508) (Beliaev 2003; Beliaev 2019). Подібні висновки, на нашу думку, є надто категоричними. По-перше, коли ми оцінюємо свідчення зв'язку із Теотіваканом у монументальному мистецтві майя, неправильно розглядати Тікаль ізольовано від інших міст Петену. Відомо, наприклад, що стелу 16 з Ель-Перу, прикрашену зображенням вбраного помексиканськи воїна (можливо, посмертним портретом самого Сіхйах-К'ахк'а), було встановлено у 465 або 470 р. (Freidel, Escobedo, Guenter 2007, 197–203; Guenter 2014, 151–154; Stuart 2024, 28–29). Правителі Вашактуна зберігали пам'ять про чужинців ще довше: події, пов'язані з їхнім прибуттям, ретроспективно описуються на місцевій стелі 22, датованій 504 р. (Proskouriakoff 1993, 8). Вочевидь, для царів Ель-Перу та Вашактуна пам'ять про Сіхйах-К'ахк'а залишалася джерелом легітимності навіть через понад сто років після завоювання. У такому контексті дуже малоімовірно, що К'ан-Кітам або Чак-Ток-Іч'аак III ризикнули би піти на розрив із Теотіваканом, маючи на заході та півночі лояльних до мексиканського гегемона сусідів.

Важливим свідченням тривалості культурних і політичних контактів Тікаля з Центральною Мексикою є розписи Тетітли —

одного із житлових комплексів у Теотівакані. Вони являють собою суміш мексиканських і майяських мотивів (Taube 2003; Helmke, Nielsen 2013). Розписи виконав художник із Теотівакана чи команда митців, добре обізнана з писемністю, мистецтвом та міфологією майя. Серед іншого на стіни скопіювали ієрогліфічний текст майя, котрий первинно міг походити з Тікаля. На жаль, нині від напису збереглися лише дрібні фрагменти, але Крістоферу Хелмке вдалося розпізнати в ньому ім'я Сак-Хіш-Муута — божественного предка і протектора «Священних *Мутульських* Владарів» (Stuart 2007c; Helmke, Nielsen 2013). Ми не знаємо, як саме майстри із Теотівакана отримали зразки для своєї роботи. Теоретично вони могли самотужки відтворити якийсь відомий їм текст. За іншою версією, прототип напису Тетітли було створено писарем з Тікаля, що тоді перебував у Центральній Мексиці. Так чи так, текст оповідав аудиторії в Теотівакані про події, які були важливими з погляду *мутульських* царів (Helmke, Nielsen 2013). На підставі палеографічного аналізу розписи датуються приблизно 472–539 рр., і їхня поява означає, що в той час між Теотіваканом та Тікалем зберігалися дружні відносини.

Отже, наявні джерела не свідчать про конфронтацію Тікаля із Теотіваканом у V ст. На нашу думку, зникнення мексиканських мотивів з монументального мистецтва в Тікалі — це наслідок культурної асиміляції чужинців, їхнього розчинення у середовищі майя. То був тривалий і поступовий процес. Спочатку *мутульські* владарі намагалися органічно поєднати мексиканську традицію з місцевою, а згодом зробили вибір на користь останньої. Теотівакан розташований надто далеко від Петену, тож представники чужої еліти не могли довго покладатися лише на грубу силу. Щоб втримати владу, вони мусили шукати порозуміння з місцевим населенням. Проте сама собою асиміляція вихідців із Теотівакана зовсім не вказує на їхню ворожість до колишньої батьківщини. Навпаки, навіть у VIII ст. царі Тікаля пам'ятали про своє походження від Хац'оом-Куйя та пишалися ним (Stuart 2000, 490; Martin, Grube 2008, 45).

Найбільш вагомими докази активної участі Теотівакана в політичному житті майя на початку VI ст. походять з регіону Усумасінти, що лежить

на захід від Петену. Там уже не одне десятиліття тривала ворожнеча між двома сусідніми царствами: Йашчіланом та П'єдрас-Неграсом. Зокрема у другій половині V ст. сьомий *па'чанський* владар (правитель Йашчілана) Хац'оом-Холь і його наступник Йашуун-Бахлам II здобували перемоги над *йокібським* царем П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахком I та воєначальником останнього (Martin, Grube 2008, 140; Styuflyayev 2023, 44–48). У наступному поколінні регіональний конфлікт на Усумасінті набув ще більшого масштабу. Про це свідчить текст одвірка 37 з Йашчілана, де названо воєнні здобутки дев'ятого місцевого царя “Knot-eye”-Бахлама I (про умовне читання його імені див.: Martin 2004, 4, п. 10) (див. іл. 6). Спочатку перед 508 р. “Knot-eye”-Бахлам I полонив Чак-Мат-Йаш-Укуума — воєначальника, підпорядкованого владарю *Ак'е'* (точне розташування ранньої столиці невідоме). Наступною жертвою царя Йашчілана став К'ан-Ток-Лакам-Ішіім?-Вайааб — воєначальник, який служив правителю на ім'я Йат-Ахк. Останній не має на одвірку 37 «емблемного ієрогліфа», тому в літературі висловлювалися різні припущення стосовно того, де він правив. Лінда Шіле та Пітер Метьюз уважали Йат-Ахка царем *Ак'е'* (Schele, Mathews 1991, 239; Biro 2011, 87), але така інтерпретація не є переконливою. В ієрогліфічному тексті бранця з *Ак'е'* чітко відмежовано від наступного полоненого, тобто Йат-Ахк мав панувати у якомусь іншому місці. Відомо, що приблизно в той самий час у П'єдрас-Неграсі правив цар Йат-Ахк II. Майже безсумнівно, що на одвірку 37 з Йашчілана згадано саме його. Отже, “Knot-eye”-Бахлам I здобув перемогу над коаліцією *Ак'е'* і П'єдрас-Неграса (Martin, Grube 2008, 120). Після цих перших тріумфів він досяг ще більшого успіху та 10 серпня 508 р. полонив Ах-Бахлам-К'охбааль-О'хліс-К'уха — воєначальника царя Тікаля Чак-Ток-Іч'аака III. Цікаво, що сам Чак-Ток-Іч'аак III помер лише за два тижні перед тим — як показав Девід Стюарт, про його смерть згадано на монументі 160 із Тоніни (Martin 2003, 17; Graham et al. 2006, 95–101; Tokovinine 2013, 96). Навряд чи ми маємо тут збіг обставин. Найімовірніше, Чак-Ток-Іч'аак III прийшов із військом на Усумасінту як союзник П'єдрас-Неграса і *Ак'е'*, проте зазнав поразки та загинув в одній із битв.

Поразка Тікаля, напевно, створила загрозу для позицій Теотівакана в низинах майя і спонукала мексиканського гегемона до активнішої підтримки своїх союзників. Як повідомляється на панелі 2 з П'єдрас-Неграса (блоки O1-V2), 14 листопада 510 р. Йат-Ахк II взяв мозаїчний шолом *ко'хав* у присутності «західного *калоомте'*» Тахоом-Ук'аб-Тууна (Stuart 2000, 499). На монументах майя такі головні убори, виготовлені з оброблених мушель, є одним із елементів спорядження мексиканських воїнів (Taube 2000a, 271–273). Крім панелі 2, про взяття шолома Йат-Ахком II сказано на дерев'яному ящику, знайденому в одній з печер Табаско. Ключові фрагменти цього другого тексту втрачено, але в ньому Тахоом-Ук'аб-Тууна названо «владарем *Вінте'нааха*», а ритуалу взяття *ко'хава* передусє інтервальне число у 155 днів (Zender 2007). Логічно припустити, що, як і К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' перед ним, цар П'єдрас-Неграса здійснив довгу 155-денну подорож до Теотівакана, де одержав важливий символ військової влади (Martin 2020, 243–245). Він узяв не скіпетр, а шолом, оскільки цього разу йшлося не про коронацію, а про початок приготувань до походу.

Ми не знаємо, як саме Тахоом-Ук'аб-Туун допоміг Йат-Ахку II, але втручання Теотівакана цілковито змінило перебіг протистояння. Уже невдовзі *йокібський* владар здобув велику перемогу. На панелі 12 із П'єдрас-Неграса зображено чотирьох зв'язаних бранців. Троє з них стоять на колінах перед ворогом-тріумфатором, що згаданий у тексті як «васал західного *калоомте'*» (див. іл. 7). Із підписів до постатей випливає, що в полоні у П'єдрас-Неграсі опинився, зокрема, правитель Йашчілана “Knot-eye”-Бахлам I (Schele, Mathews 1991, 229; Stuart 2007b; Martin, Grube 2008, 141; Beliaev, Galeev, Vepretskii 2016, 144–147). Отже, Йат-Ахк II чи його наступник сповна помстився супротивникам і взяв реванш за невдачі попередніх років¹⁰. Точна дата нової війни невідома. Панель 12 створили у 518 р., але її ретроспективний текст починається з викладу подій за 514 р., тому битва могла відбутися в цьому проміжку. Хай там як, монумент яскраво демонструє перевагу

¹⁰ Текст панелі 12 із П'єдрас-Неграса місцями погано зберігся, тому немає цілковитої певності, який саме цар переміг ворогів: Йат-Ахк II чи його спадкоємець (порівн.: Martin, Grube 2008, 141 і Beliaev, Galeev, Vepretskii 2016, 144–147).

йокібських владарів над сусідами. Завдяки підтримці «західного калоомте», П'єдрас-Неграс став регіональним гегемоном і якийсь час домінував на Верхній Усумасінті.

Таким чином, на початку VI ст. Теотівакан залишався достатньо могутнім, щоб втручатися в сутички між царствами майя і допомагати своїм васалам. Піднесення П'єдрас-Неграса дослідники інтерпретували по-різному. За версією С. Гюнтера, Тікаль на той час уже здобув незалежність від Теотівакана, тому Йат-Ахк II став новим захисником інтересів мексиканської імперії в низинах майя (Guenther 2002, 47–49). Розвиваючи ці ідеї, Д. Беляєв припустив, що цар П'єдрас-Неграс під час першої війни проти Йашчілана діяв як васал Чак-Ток-Іч'аак III, але після його смерті перейшов до табору противників Тікаля, завдяки чому й отримав мозаїчний шолом у Теотівакані (Beliaev 2003). Подібні інтерпретації є, як нам здається, дуже сумнівними. Судячи з джерел, правителі Тікаля, П'єдрас-Неграса і Теотівакана у 508–518 рр. діяли як союзники в боротьбі проти спільних ворогів, насамперед царя Йашчілана “Knot-eye”-Бахлама I. На нашу думку, це означає, що очолювана Тікалем широка коаліція царств майя, котрі визнавали верховенство Теотівакана, станом на 508 р. продовжувала існувати (див. також Bigo 2017, 49). Імовірно, зазнавши поразки у війні з Йашчіланом, Йат-Ахк II спочатку звернувся по підтримку до Тікаля. Чак-Ток-Іч'аак III спробував допомогти союзнику, але також був переможений і загинув. Після цього в Тікалі почався період внутрішньої турбулентності й на троні опинилася малолітня дівчинка (Martin, Grube 2008, 38–39). Йат-Ахк II не мав тепер іншого вибору, аніж шукати допомоги в Центральній Мексиці. Його подорож до Теотівакана скінчилася успішно — Тахоом-Ук'аб-Туун посприяв перемозі над ворогами. У відповідь вдячний цар П'єдрас-Неграса на тріумфальній панелі 12 особливо наголосив, що є васалом «західного калоомте».

Отже, на нашу думку, зверхність Теотівакана над Тікалем та іншими царствами низин майя була більш тривалою, аніж традиційно вважають (див. також Bigo 2017, 48–49; Martin 2020, 80–81). Дослідники помилково розцінили розквіт Тікаля у V ст. як ознаку його

звільнення з-під опіки «західних *калоомте*». Ми поки не до кінця розуміємо характер відносин залежних царів із мексиканським гегемоном після 378 р. Однак було би неприпустимим спрощенням уявляти епоху домінування Теотівакана лише як час пригноблення царств майя могутньою імперією, одностороннього вилучення ресурсів із багатого на цінні речі регіону Південно-Східної Мезоамерики. Очевидно, Сіхйах-К'ахк' спирався на підтримку широкого кола еліти майя. Не слід забувати, що Йаш-Нуун-Ахіін I був чужинцем лише наполовину: як випливає із тексту стели 1 з Тікаля, його мати, імовірно, належала до старої *мутульської* династії (Martin 2020, 417, п. 8). Правителі майя не приховували своєї політичної залежності. Для деяких династій, наприклад царів Копана, пам'ять про Сіхйах-К'ахк'а чи Теотівакана навпаки залишалася джерелом легітимності упродовж століть. Показово також, що розквіт багатьох держав майя припав саме на V ст., тобто на час активних контактів із Центральною Мексикою. Розкішні поховання у Ріо-Асулі, вишукана кераміка з Ель-Соца, масивні скульптури з Ель-Перу й такі мистецькі шедеври, як «Маркадор» чи стела 31 з Тікаля, беззаперечно свідчать про багатство та вплив підлеглих владарів. Відносини еліти майя з Теотіваканом були взаємовигідні для обох сторін.

Здавалося б, завдяки перемогам *йокібських* владарів панування Теотівакана мало зміцнитися, але панель 12 із П'єдрас-Неграса — це останній відомий нам приклад прямої участі мексиканської імперії у політичних подіях в області майя. Після 518 р. західні гегемони раптово зникли зі сцени. Причини цього, імовірно, слід шукати в подіях, що відбувалися у самому серці їхніх володінь. За археологічними даними, приблизно у 550–575 рр. невідомий ворог спалив піраміди і храми в центральній частині Теотівакана (Beramendi-Orosco et al. 2021, 1082). Дослідження показали, що як винуватці атаки, так і переможені належали до однієї культури, тобто можна припускати внутрішній політичний конфлікт або повстання сусідніх спільнот, невдоволених владою метрополії (López Luján et al. 2006, 28–32). Найбільше місто Доколумбової Америки вже ніколи остаточно не отямалося після завданого йому удару. Подробиці кризи наразі

невідомі, але якщо послаблення Теотівакана відбувалося поступово, то контроль над такими віддаленими периферіями, як низини майя, міг бути втрачений задовго перед спаленням самого міста.

Дуже правдоподібно, що саме фатальні зміни в Центральній Мексиці стали тим каталізатором, який розхитав підвалини політичної системи майя (див. також Willey 1974, 422–423). Відхід Теотівакана із низин послаблював позиції його головних союзників, насамперед «Священних *Мутульських* Владарів». Після смерті Чак-Ток-Іч'аака III Тікаль на три десятиліття поринув у темну перехідну епоху, пов'язану із внутрішньою нестабільністю та боротьбою за владу різних груп всередині панівної династії. П'єдрас-Неграс так само переживав тоді тяжкі часи: ми майже нічого не знаємо про його історію у другій половині VI ст., але археологічні розкопки свідчать, що близько 550 р. палац та інші споруди в місті було спустошено і спалено (Houston et al. 2000, 101–102). Нещодавні дослідження текстів з Копана показали, що й там середина VI ст. стала добою глибокої кризи (Tokovinine 2017; Biro 2017). Маємо, отже, достатньо підстав констатувати втрату правителями Теотівакана становища гегемонів і розпад великої коаліції, створеної під їхньою зверхністю.

Нестабільність в одних царствах збіглася в часі із піднесенням нової могутньої сили — «Священних *Канульських* Владарів», резиденція яких тоді розташовувалася на території Цібанче (Martin, Velasquez 2016). Паралельно із поглибленням кризи в Тікалі вони після 520 р. розгорнули у Петені масштабну експансію. Впродовж наступних десятиліть головні союзники або васали Тікаля (Ель-Перу, Наранхо, Караколь та інші) один за одним перейшли під егіду *канульських* царів. Зрештою, 562 р. правитель Тікаля Вак-Чан-К'авііль зазнав нищівної поразки у війні проти Цібанче (Martin 2020, 245–248; Vepretskii 2021). Усі ці події добре відомі. Менш зрозуміло, як піднесення *канульських* владарів було пов'язано із завершенням епохи домінування Теотівакана.

С. Гюнтер свого часу представив *Кануль* і Теотівакан як непримиренних антагоністів (Guenter 2002). Такий погляд справді не позбавлений певних підстав. Правителі Цібанче явно скористалися

послабленням мексиканської імперії і посіли вакантне тепер місце гегемона в низинах майя (Martin 2020, 245). Однак ми не маємо надійних доказів їхньої ворожості до Теотівакана. Навпаки, *канульські* владарі, подібно до інших царів майя, використовували мексиканську символіку і спадщину задля власної легітимації (Stuart 2024, 107–108). На накривці вази невідомого походження, яка нині зберігається у *Museum zu Allerheiligen* (Шаффгаузен, Швейцарія), один із представників цієї династії посмертно носить титул «особа з *Війнтенанаха*» (Prager 2004, 36–38; Tokovinine 2013, 78–79). Ба більше, *Війнтенанаха* згадується як топонім у написі на фрагменті 7 з Цібанче (Stuart 2024, 4–5). Крім того, найбільшу споруду Цібанче, «Піраміду бакланів», було збудовано з мексиканськими архітектурними елементами, а її фасад декоровано як майяськими, так і теотіваканськими символами (Nalda 2003; Estrada-Belli 2011, 138). Також на стелі 1 та елементі 33 з Ла-Корони імені *канульського* владаря Йукноом-Йіч'аак-К'ахк'а передує додатковий епітет Вашаклахуун-Убаах-Чан («Вісімнадцять образів змія»). Саме так звали теотіваканське божество «змія війни», культ якого було після 378 р. привнесено на землі майя з Центральної Мексики (Taube 2000a; Stuart 2012). Нарешті, О. Токовінін нещодавно виявив згадку про Сіхйах-К'ахк'а на ієрогліфічних сходах з Ель-Ресбалона — міста, яке розташоване лише за 12 км на північ від Цібанче та перебувало в сфері його впливу у ранню класику (Tokovinine, Balanzario 2023). Ці факти змушують поставити питання: чи не були *канульські* царі в IV–VI ст. васалами Теотівакана і відповідно союзниками свого майбутнього ворога — Тікаля?

На жаль, наразі нам бракує доказів, щоб впевнено відповісти на це питання. Проте цікаво звернути увагу на текст одвірка 35 з Йашчілана (іл. 8). На цьому монументі увічнено здобутки десятого місцевого правителя К'ініч-Татбу'-Холя II. За уважного розгляду можна помітити, що вони схожі на дзеркальне відображення перемог “Кпот-еуе”-Бахлама I. В обох випадках у полоні опинилися воєначальники владарів *Ак'е'*, а кульмінацією оповіді виявляється точно датований триумф над більш могутнім противником. Однак є й важлива

відмінність: цього разу в ролі головного ворога виступає не Тікаль, а *канульський* цар Туун-К'аб-Хіш (Mathews 1988, 73–78; Martin, Grube 2008, 121). Втручання останнього в сутички на Верхній Усумасінті могло бути одним з епізодів *канульської* експансії, яка тоді набирала обертів, але може також свідчити, що між 508 та 537 рр. Тікаль і Цібанче мали спільні цілі та спільних ворогів. У цьому контексті важливо згадати, що на монументі 160 з Тоніни в одному ряду згадано про смерть *канульського* владаря в 505 р. та Чак-Ток-Іч'аака III у 508 р. (див. також Verpretskii 2021).

Імовірно, саме із занепадом влади Теотівакана можна пов'язати майже одночасне прийняття правителями Тікаля і Цібанче титулу *калоомте'* (більше про нього див.: Stuart, Grube, Schele 1989; Martin 2020, 77–83). Сам цей титул дуже давній і був пов'язаний із уявленнями майя про будову космосу та сторони світу (Tokovinine 2013, 94–95; Martin 2020, 79–80). За структурою епітет *калоомте'* вельми подібний на військові звання *йахаомте'* і *баахте'* (Lacadena 2010), тож первинно, мабуть, уславлював найвизначніших владарів як успішних воєначальників. Його носили стародавні легендарні правителі: так званий «Листяний ягуар» (Foliated Jaguar) на стелі 31 з Тікаля і другий цар на *канульських* династичних вазах (Martin 2003, 6–7; Martin 1997, 856). Якийсь *калоомте'* незадовго перед 378 р. згадувався також на вівтарі 8 з Наачтуна (Nondédéo et al. 2023, 20). Проте в епоху домінування Теотівакана (кінець IV — початок VI ст.) право називатися *калоомте'* належало виключно мексиканським чужинцям: Сіхйах-К'ах'у, Хац'оом-Куйю і Тахоом-Ук'аб-Тууну. Популярною є навіть точка зору, нібито титул має мексиканське походження й був принесений завойовниками після 378 р. (див. огляд різних версій у: Kováč, Varrois 2012, 117–120). На нашу думку, це не так. Автори текстів майя просто показали зверхність Теотівакана через надання його правителям свого традиційного найвищого рангу. Саме тому згадки про мексиканських імператорів («західних *калоомте'»*) вимагали додавання сторони світу, яка вказувала на географічне походження могутніх гегемонів із заходу, тобто з Теотівакана.

Дуже важливо, що жоден із видатних царів Тікаля, які правили між 379 та 508 рр., не титулювався на монументах як *калоомте*'. Така показна «скромність» зумовлювалася їхнім підлеглим статусом щодо Теотівакана (Martin 2020, 80). На стелі 40 з Тікаля, датованій 468 р., К'ан-Кітама натомість названо «західним К'авіілем» (блок D17). Чак-Ток-Іч'аак III теж був посмертно згаданий як «західний К'авііль» на більш пізній стелі 17 з Тікаля, встановленій його сином Вак-Чан-К'авіілем (блоки G8-H8) (Beliaev et al. 2013, 84–89, 552). Д. Беляєв вважає появу цього титулу свідченням виходу Тікаля з-під влади Теотівакана (Beliaev 2019). Таке тлумачення ми вважаємо сумнівним. Стела 40 з Тікаля містить мексиканську символіку й дуже схожа на більш ранню стелу 31 (порівн. іл. 2 та 4). Навряд чи подібний монумент могли створити задля демонстрації розриву із колишніми протекторами.

Ми поки не зовсім добре розуміємо значення титулу «західний К'авііль», але важливо, що на стелі 31 з Тікаля та стелі 22 з Вашактуна його носив Сіхйах-К'ахк' (Stuart 2000, 480; Grube, Martin 2000, 70–71, 90–91). Якщо К'авііль має тут широке метафоричне значення «влада» (див. Helmke, Awe 2016, 11–16; Martin 2020, 128–129), то титул, імовірно, позначав носія влади, санкціонованої на Заході, в Теотівакані. Ми пов'язуємо його із практикою «взяття К'авііля», тобто вручення правителям майя царських скіпетрів у мексиканській метрополії. В цьому контексті цікаво, що прибуття К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' із Теотівакана в Копан описане на місцевому вівтарі Q як «зупинка К'авііля» (Stuart 2004, 238). Щоправда, жодних згадок про інавгураційні подорожі царів Тікаля V ст. до Центральної Мексики наразі не виявлено, але вони були нащадками Йаш-Нуун-Ахііна I, коронованого у Теотівакані, тож цілком могли успадкувати його легітимність за правом народження. На наш погляд, використання К'ан-Кітамом і Чак-Ток-Іч'ааком III титулу «західний К'авііль» означає, що *мутульські* царі перебрали тоді на себе роль, яку раніше виконував Сіхйах-К'ахк', тобто здійснювали верховну владу в Петені від імені мексиканської імперії як її намісники.

Мірою послаблення Теотівакана статус правителів майя змінився. В Тікалі діти Чак-Ток-Іч'аака III вже не називалися «західними К'авіілями» і першими після мексиканського завоювання повернули собі високий ранг *калоомте'*. На стелі 12, датованій 527 р., його донька носить жіночу версію цього титулу «пані *калоомте'*» (блок C5). Її брат Вак-Чан-К'авііль названий «західним *калоомте'*» на розписній тарілці K8121 у зв'язку із церемонією завершення двадцятиліття в 554 р. (Grube, Martin 2000, 157, 171)¹¹. Приблизно тоді ж у Цібанче першим *канульським калоомте'* нової епохи, імовірно, став К'ахк'-Гі'-Ч'іч', який «сів на владарювання» в 550 р. (Martin, Beliaev 2017, 5–6). Навряд чи цей хронологічний збіг випадковий. У попередній період Тікаль і Цібанче, імовірно, залишалися васалами мексиканських *калоомте'*, хоча відігравали провідну роль кожен у своєму регіоні. Чітка ієрархія сприяла політичній стабільності та встановленню тривалого миру. Ми майже не маємо свідчень про війни в Петені упродовж V ст. Перші ознаки внутрішніх конфліктів з'являються лише на початку правління Чак-Ток-Іч'аака III (Martin, Grube 2008, 37). Однак після занепаду Теотівакана в низинах майя виник вакуум верховної влади. І Тікаль, і Цібанче заявили про свої претензії на статус нового гегемона, виявом чого стало прийняття обома сторонами титулу *калоомте'*. Конкуренція за лідерство між ними вилася в низку спустошливих війн і визначила дальший хід історії майя.

Список джерел та літератури / References

Beliaev, D. D. Gosudarstva maya v sisteme mezhdunarodnyh otnoshenij Mezoameriki klassicheskogo perioda. V sb.: D. D. Beliaev, G. G. Ershova (otv. red.), *Drevnie civilizacii Starogo i Novogo Sveta: kul'turnoe svoeobrazie i dialog interpretacij*. Moskva, 2003, s. 40–52. (In Russian)

Беляев, Д. Д. Государства майя в системе международных отношений Мезоамерики классического периода. В сб.: Д. Д. Беляев, Г. Г. Ершова (отв. ред.), *Древние цивилизации Старого и Нового Света: культурное своеобразие и диалог интерпретаций*. Москва, 2003, с. 40–52.

¹¹ Розписну кераміку майя прийнято позначати за номером кожного виробу в базі американського колекціонера і фотографа Джастіна Керра.

Beliaev, D. *In the Shadow of Entrada: Maya and Teotihuacan in the 5th Century*. Paper presented at the 24th European Maya Conference. Cracow, 2019.

Beliaev, D., Galeev, P., Vepretskii, S. Las inscripciones jeroglificas monumentales en la exposición permanente del Museo Nacional de Arqueología y Etnología. En: D. Beliaev y M. de León (editado), *Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase III*. Ciudad de Guatemala, 2016, pp. 62–180.

Beliaev, D., Tokovinine, A., Vepretskii, S., Luín, C. Los Monumentos de Tikal. En: D. Beliaev y M. de León (editado), *Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase I*. Ciudad de Guatemala, 2013, pp. 37–170.

Beramendi-Orosco, L., Gonzalez-Hernandez, G., Soler-Arechalde, A., Manzanilla, L. A High-Resolution Chronology for the Palatial Complex of Xalla in Teotihuacan, Mexico, Combining Radiocarbon Ages and Archaeomagnetic Dates in a Bayesian Model. *Radiocarbon*, vol. 63, issue 4, 2021, pp. 1073-1084.

Biro, P. *The Classic Maya Western Region: A History*. Oxford, 2011.

Biro, P. A New Teotihuacan Lord of the South: K'ahk' Uti' Chan Yopat (578-628 C.E.) and the Renaissance of Copan. *Glyph Dwellers, Report 57*, 2017, <http://glyphdwellers.com/pdf/R57.pdf>. Accessed: 25 Dec. 2023.

Braswell, G. Introduction: Reinterpreting Early Classic Interaction. In: G. Braswell (ed.), *The Maya and Teotihuacan: Reinterpreting Early Classic Interaction*. Austin, 2003, pp. 1–43.

Canuto, M., Auld-Thomas, L., Arredondo, E. Teotihuacan and Lowland Maya Interactions: Characterizing a Mesoamerican Hegemony. In: K. Hirth, D. Carballo, B. Arroyo (eds.), *Teotihuacan: The World Beyond the City*. Washington D.C., 2020, pp. 371–408.

Cowgill, G. State and Society at Teotihuacan, Mexico. *Annual Review of Anthropology*, vol. 26, 1997, pp. 129–161.

Davletshin, A. I., Vepretskii, S. V. Ritual zatochenija carevichej u drevnih maya. *Stratum plus*, no. 6, 2023, s. 53–72. (In Russian)

Давлетшин, А. И., Вепрецкий, С. В. Ритуал заточения царевичей у древних майя. *Stratum plus*, № 6, 2023, с. 53–72.

Estrada-Belli, F. *The First Maya Civilization: Ritual and Power before the Classic Period*. London and New York, 2011.

Estrada-Belli, F., Tokovinine, A. A King's Apotheosis: Iconography, Text, and Politics from a Classic Maya Temple at Holmul. *Latin American Antiquity*, vol. 27, issue 2, 2016, pp. 149–168.

Fash, W., Tokovinine, A., Fash, B. The House of New Fire at Teotihuacan and its Legacy in Mesoamerica. In: W. Fash, L. López Luján (eds.), *The Art of Urbanism: How Mesoamerican Cities Represented Themselves in Architecture and Imagery*. Washington D.C., 2009, pp. 201–229.

Freidel, D., Escobedo, H., Guenter, S. A Crossroads of Conquerors: Waka' and Gordon Willey's "Rehearsal for the Collapse" Hypothesis. In: J. Sabloff, W. Fash (eds.), *Gordon R. Willey and American Archaeology: Contemporary Perspectives*. Norman, 2007, pp. 187–208.

Graham, I., Henderson, L., Mathews, P., Stuart, D. *Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 2: Tonina*. Cambridge, MA, 2006.

Grube, N., Martin, S. *Proceedings of the Maya Hieroglyphic Workshop: Tikal and its Neighbors, March 11–12*. Transcribed and edited by P. Wanyerka. Austin, 2000.

Guenter, S. *Under a Falling Star: The Hiatus at Tikal*. M.A. thesis. La Trobe University, Melbourne, 2002.

Guenter, S. The Epigraphy of El Perú-Waka'. In: O. Navarro-Farr, M. Rich (eds.), *Archaeology at El Perú-Waka': Ancient Maya Performances of Ritual, Memory, and Power*. Tucson, 2014, pp. 147–166.

Helmke, C., Awe, J. Sharper than a Serpent's Tooth: A Tale of the Snake-head Dynasty as Recounted on Xunantunich Panel 4. *The PARI Journal*, vol. 17, no. 2, 2016, pp. 1–22.

Helmke, C., Nielsen, J. The Writing on the Wall: A Paleographic Analysis of the Maya Texts of Tetitla, Teotihuacan. In: J. Nielsen, C. Helmke (eds.), *The Maya in a Mesoamerican Context: Comparative Approaches to Maya Studies. Acta Mesoamericana, Vol. 26*. Markt Schwaben, 2013, pp. 123–166.

Houston, S., Escobedo, H., Child, M., Golden, Ch., Terry, R., Webster, D. In the Land of the Turtle Lords: Archaeological Investigations at Piedras Negras, Guatemala, 2000. *Mexicon*, vol. 22, no. 5, 2000, pp. 97–110.

Houston, S., Román, E., Garrison, T., Stuart, D., Escobedo, H., Rosales, P. A Teotihuacan Complex at the Classic Maya City of Tikal, Guatemala. *Antiquity*, vol. 95, issue 384, 2021, pp. 1–9.

Kováč, M., Barrois, R. El papel de Siyaj K'ahk' en Uaxactun y el Petén Central. *Contributions in New World Archaeology*, vol. 4, 2012, pp. 113–126.

Lacadena, A. *Titulos militares en los textos jeroglíficos mayas del periodo clásico*. Ponencia presentada en 8 Congreso internacional de mayistas. Ciudad de México, 2010.

Looper, M., Polyukhovych Y. A New Drawing of the Denver Plaque. *Glyph Dwellers, Report 40*, 2016, <http://glyphdwellers.com/pdf/R40.pdf>. Accessed: 28 Dec. 2023.

López Luján, L., Filloy Nadal, L., Fash, B., Fash, W., Hernández P. The Destruction of Images in Teotihuacan: Anthropomorphic Sculpture, Elite Cults, and the End of a Civilization. *Res: Anthropology and Aesthetics*, vol. 49–50, 2006, pp. 12–39.

Martin, S. The Painted King List: A Commentary on Codex-Style Dynastic Vases. In: B. Kerr, J. Kerr (eds.), *The Maya Vase Book: A Corpus of Rollout Photographs of Maya Vases*, vol. 5. New York, 1997, pp. 846–867.

Martin, S. At the Periphery: The Movement, Modification and Re-use of Early Monuments in the Environs of Tikal. In: P. R. Colas, K. Delvendahl, M. Kuhnert, A. Schubart (eds.), *The Sacred and the Profane: Architecture and Identity in the Maya Lowlands. Acta Mesoamericana*, vol. 10. Markt Schwaben, 2000, pp. 51–61.

Martin, S. In Line of the Founder: A View of Dynastic Politics at Tikal. In: J. Sabloff (ed.), *Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State*. Santa Fe and Oxford, 2003, pp. 3–45.

Martin, S. A Broken Sky: The Ancient Name of Yaxchilan as Pa' Chan. *The PARI Journal*, vol. 5, no. 1, 2004, pp. 1–7.

Martin, S. *Ancient Maya Politics: A Political Anthropology of the Classic Period 150–900 CE*. Cambridge, 2020.

Martin S., Beliaev, D. K'ahk' Ti' Ch'ich': A New Snake King from the Early Classic Period. *The PARI Journal*, vol. 17, no. 3, 2017, pp. 1–7.

Martin, S., Grube, N. *Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya*. London and New York, 2008.

Martin S., Velasquez, E. Politics and Places: Tracing the Toponyms of the Snake Dynasty. *The PARI Journal*, Vol. 17 № 2, 2016, pp. 23–33.

- Mathews, P. *The Sculpture of Yaxchilan*. Ph.D. dissertation. Yale University, New Haven, 1988.
- Nalda, E. Prácticas funerarias en Dzibanché, Quintana Roo: los entierros en el Edificio de los Cormoranes. *Arqueologia*, vol. 31, 2003, pp. 25–37.
- Nondédéo, P., Hiquet, J., Goudiaby, H., Patrois, J., Grube, N. Naachtun Altar 8: New Data from an Early Classic Monument. *Mexicon*, vol. 45, no. 1, 2023, pp. 18–23.
- Polyukhovych, Yu. Yu. *Polityko-dynastychna istoriia derzhavy maya Baakal' za materialamy korpusu epihrafichnykh dzherel Palenque (Lakamha)*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Kyiv, 2012. (In Ukrainian)
- Полюхович, Ю. Ю. *Політико-династична історія держави майя Баакаль за матеріалами корпусу епіграфічних джерел Паленке (Лакамха)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2012.
- Prager, C. A Classic Maya Ceramic Vessel from the Calakmul Region in the Museum zu Allerheiligen, Schaffhausen, Switzerland. *Human Mosaic*, vol. 35, no. 1, 2004, pp. 31–40.
- Proskouriakoff, T. *Maya History*. Austin, 1993.
- Schele, L. The Founders of Lineages at Copan and other Maya Sites. *Ancient Mesoamerica*, vol. 3, issue 1, 1992, pp. 135–144.
- Schele, L., Mathews, P. Royal Visits and Other Intersite Relationships among the Classic Maya. In: P. Culbert (ed.), *Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence*. Cambridge, 1991, pp. 226–252.
- Stone, A. Disconnection, Foreign Insignia, and Political Expansion: Teotihuacan and the Warrior Stelae of Piedras Negras. In: R. Diehl, J. C. Berlo (eds.), *Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan, A.D. 700–900*. Washington D.C., 1989, pp. 153–172.
- Stuart, D. “The Arrival of Strangers”: Teotihuacan and Tollan in Classic Maya History. In: D. Carrasco, L. Jones, S. Sessions (eds.), *Mesoamerica's Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs*. Boulder, 2000, pp. 465–513.
- Stuart, D. The Beginnings of the Copan Dynasty: A Review of the Hieroglyphic and Historical Evidence. In: E. Bell, M. Canuto, R. Sharer (eds.), *Understanding Early Classic Copan*. Philadelphia, 2004, pp. 215–247.
- Stuart, D. *The Palenque Mythology*. Sourcebook for the XXX Maya Meetings. Austin, 2006.

Stuart, D. The Origin of Copan's Founder. *Maya Decipherment: Ideas on Maya Writing and Iconography*, June 25, 2007a, <http://decipherment.wordpress.com/2007/06/25/the-origin-of-copans-founder/>. Accessed: 28 Dec. 2023.

Stuart, D. The Captives on Piedras Negras, Panel 12. *Maya Decipherment: Ideas on Maya Writing and Iconography*, August 18, 2007b, <https://mayadecipherment.com/2007/08/18/the-captives-on-piedras-negras-panel-12/>. Accessed: 28 Dec. 2023.

Stuart, D. “White Owl Jaguar”: A Tikal Royal Ancestor. *Maya Decipherment: Ideas on Maya Writing and Iconography*, November 4, 2007c, <https://mayadecipherment.com/2007/11/04/white-owl-jaguar-a-tikal-royal-ancestor/>. Accessed: 28 Dec. 2023.

Stuart, D. Notes on a New Text from La Corona. *Maya Decipherment: Ideas on Maya Writing and Iconography*, June 30, 2012, <https://mayadecipherment.com/2012/06/30/notes-on-a-new-text-from-la-corona/>. Accessed: 28 Dec. 2023.

Stuart, D. *Spearthrower Owl: A Teotihuacan Ruler in Maya History*. Washington D.C., 2024.

Stuart, D., Grube, N., Schele, L. A Substitution Set for the “Macuch/Batab” Title. *Copán Note* 58. Copán, 1989.

Стюфляєв, М. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку раних царів Piedras-Negrasa за ієрогліфічним текстом з Яхчїлана. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія» [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]*, вип. 63, 2023, с. 30–61. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-02> (In Ukrainian)

Стюфляєв, М. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку раних царів П'єдрас-Неграса за ієрогліфічними текстами з Яшчїлана. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 63, 2023, с. 30–61. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-02>

Sugiyama, N., Fash, W., Fash, B., Sugiyama, S. The Maya at Teotihuacan? New Insights into Teotihuacan-Maya Interactions from the Plaza of the Columns Complex. In: K. Hirth, D. Carballo, B. Arroyo (eds.), *Teotihuacan: The World Beyond the City*. Washington D.C., 2020, pp. 139–171.

Sugiyama, S., López Luján, L. Dedicatory Burial/Offering Complexes at the Moon Pyramid, Teotihuacan: A Preliminary Report of 1998–2004 Explorations. *Ancient Mesoamerica*, vol. 18, issue 1, 2007, pp. 127–146.

Taube, K. The Turquoise Hearth: Fire, Self-Sacrifice, and the Central Mexican Cult of War. In: D. Carrasco, L. Jones, S. Sessions (eds.), *Mesoamerica's Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs*. Boulder, 2000a, pp. 269–340.

Taube, K. *The Writing System of Ancient Teotihuacan*. Barnardsville, 2000b.

Taube, K. Tetitla and the Maya Presence at Teotihuacan. In: G. Braswell (ed.), *The Maya and Teotihuacan: Reinterpreting Early Classic Interaction*. Austin, 2003, pp. 273–314.

Taube, K. Structure 10L-16 and Its Early Classic Antecedents: Fire and the Evocation and Resurrection of K'inich Yax K'uk' Mo'. In: E. Bell, M. Canuto, R. Sharer (eds.), *Understanding Early Classic Copan*. Philadelphia, 2004, pp. 265–295.

Tokovinine, A. *Place and Identity in Classic Maya Narratives*. Washington D.C., 2013.

Tokovinine, A. *Copan Reloaded: A New Look at the Ante Step and its Context*. Paper presented at the 81st Annual Meeting of the Society for American Archaeology. Vancouver, 2017.

Tokovinine, A. Distance and Power in Classic Maya Texts. In: A. Díaz (ed.), *Reshaping the World: Debates on Mesoamerican Cosmologies*. Louisville, 2020, pp. 251–281.

Tokovinine, A., Balanzario, S. *Los reyes de las estrellas: las escaleras jeroglíficas de El Resbalón, Quintana Roo, México*. Ponencia presentada en 12 Congreso internacional de mayistas. Ciudad de Mexico, 2023.

Vepretskii, S. *The Force Awakens: History and Politics of Early Kanu'l*. Paper presented at the 26th European Maya Conference. Bratislava, 2021.

Wiley, G. The Classic Maya Hiatus: A Rehearsal for the Collapse? In: N. Hammond (ed.), *Mesoamerican Archaeology: New Approaches*. Austin, 1974, pp. 417–430.

Zender, M. *Mexican Associations of the Early Classic Dynasty of Turtle Tooth I of Piedras Negras*. Paper presented at the 31st Annual Maya Meetings at Texas. Austin, 2007.

Іл. 1. Стела 4 з Тікаля. Портрет Йаш-Нуун-Ахііна I у мексиканському спорядженні. Фото Юрія Поллоховича.

Fig. 1. Tikal Stela 4. Portrait of Yax Nuun Ahiiin I in Central Mexican attire.

Photo by Yuriy Polyukhovych.

Іл. 2. Стела 31 з Тікаля. Лицьова сторона монумента з портретом Сіхйах-Чан-К'авііля II. Фото Юрія Поллоховича.

Fig. 2. Tikal Stela 31. Portrait of Sihyaj Chan K'awiil II on the front of the monument. Photo by Yuriy Polyukhovych.

Photo by Yuriy Polyukhovych.

Лл. 3. Стела 31 з Тікаля. Тильна сторона монумента з ієрогліфічним текстом. Фото Юрія Полоховича.

Fig. 3. Tikal Stela 31. Hieroglyphic text on the back of the monument. Photo by Yuriy Polyukhovych.

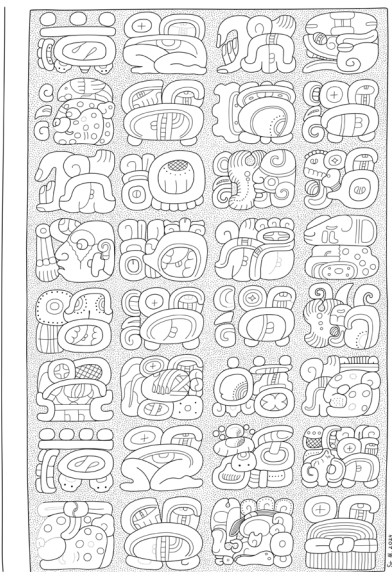

Лл. 4. Стела 40 з Тікаля. Портрет К'ан-Кітама у мексиканському головному уборі. Фото Юрія Полоховича.

Fig. 4. Tikal Stela 40. Portrait of K'an Kitam in Central Mexican headdress.

Лл. 5. Стела 9 з Тікаля. Портрет К'ан-Кітама як типового владаря майя. Фото Юрія Полуховича.
Fig. 5. Tikal Stela 9. Portrait of K'an Kitam as typical Maya lord. Photo by Yuriy Polyukhovych.

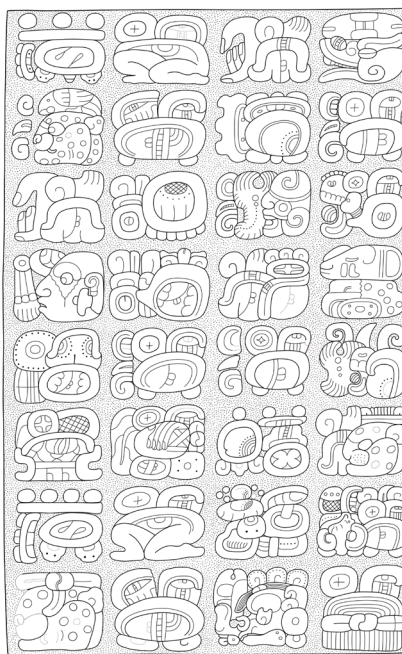

Лл. 6. Одвірок 37 з Йашчілана. Промальовка Марії Стаднік.
Fig. 6. Yaxchilan Lintel 37. Drawing by Marie Stadnik.

Іл. 7. Панель 12 із П'єдрас-Неграса. Фото Юрія Полоховича.

Fig. 7. Piedras Negras Panel 12. Photo by Yuriy Polyukhovych.

Іл. 8. Одвірок 35 з Йашчілана. Промальовка Марії Стаднік.

Fig. 8. Yaxchilan Lintel 35. Drawing by Marie Stadnik.

Maksym Styuflyayev

Master of History

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: stuflyayev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6690-8762>

Marie Stadnik

PhD student in History

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska Str., 01033, Kyiv, Ukraine

Email: st_marie@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4889-0965>

**A LONG MEXICAN DOMINANCE: A NEW LOOK
AT THE RELATIONS OF TEOTIHUACAN WITH TIKAL,
DZIBANCHE, AND OTHER MAYA KINGDOMS BETWEEN
MIDDLE 5th AND MIDDLE 6th CENTURIES**

The article addresses a problem that remains one of the most interesting, controversial, and difficult in the study of the history of Mesoamerican civilizations in the Early Classic Period. The authors argue that the supremacy of Teotihuacan over Tikal and other Maya cities lasted longer and was more thorough-going than traditionally believed. Inscriptions from different Peten sites (Tikal Stela 40, El Peru Stela 16, and Uaxactun Stela 22) and the testimony of Tetitla murals are at odds with the thesis, popular in historiography, about a confrontation between Tikal and Teotihuacan in the second half of the 5th century. Analysis of the hieroglyphic texts on Yaxchilan Lintel 37 and on monuments from Piedras Negras and Tonina shows that at least until 508 AD the kings of Tikal remained vassals or allies of the Mexican empire. The idea of a long Teotihuacan ascendancy, proposed on the basis of such evidence, directly affects our understanding of those turning-point developments that in the mid-6th century determined the further course of Classic Maya history — namely the weakening of Tikal and the rise of the Kanul kings. Circumstantial evidence suggests that during the era of Teotihuacan dominance Tikal and Dzibanche were allies and each represented the interests of the Mexican metropolis in its own region. However, in the mid-6th century Teotihuacan faced considerable internal

difficulties and apparently could no longer control the far periphery. As a result, a power vacuum developed in the Maya lowlands. The rulers of both Tikal and Dzibanche tried to seize the now vacant position of hegemon and almost simultaneously assumed the title of 'kaloome', the highest in the Maya political hierarchy, which between 378 and 518 had belonged exclusively to the Mexican foreigners. Their competition for leadership destroyed the hitherto stable political order and led to a series of devastating wars.

Keywords: Mesoamerica, Classic Maya, Teotihuacan, hieroglyphic texts, iconography, political history, art history, history of the ancient world, history of the Americas.

Текст надійшов до редакції 10.03.2024.

The text was received by the editors 10.03.2024.

Текст затверджено до друку 01.05.2024.

The text is recommended for printing 01.05.2024.